

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ ΜΑΣ

Εκφωνήθηκε την 30-09-2023 στην αίθουσα 212 στη
συνάντηση (Reunion) της σειράς 1989-1993 παρουσία του
κοσμήτορα, των πρώην προέδρων του Τμήματος Νομικής,
καθηγητών Κωνσταντίνου Χατζηκωνσταντίνου και
Νικολάου Μπιτζιλέκη και του ομοτίμου καθηγητή
Παναγιώτη Κορνηλάκη

Είμαστε τυχερή γενιά. Γεννηθήκαμε μεν την περίοδο της δικτατορίας, αλλά μεγαλώσαμε σε μια εποχή τοπικής ειρήνης, κοινωνικής σταθερότητας, δημοκρατικής διακυβέρνησης και πολιτικής ομαλότητας και ευμάρειας μοναδικών σε σχέση με όλα τα ιστορικά προηγούμενα στη χώρα μας από συστάσεώς της. Χωρίς καμία διάθεση πολιτολογίας θέλω να δώσω το κλίμα της εποχής, όταν εισήχθημεν στο πανεπιστήμιο το 1989. Η Ελλάδα διήγε από το 1974 την -όπως εκ των υστέρων αποδείχθηκε- μακροβιότερη περίοδο ομαλής δημοκρατικής διακυβέρνησης και μάλιστα με την άνοδο στην εξουσία μιας αριστερόστροφης κυβέρνησης από το 1981 με όλες τις κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες που αυτό συνεπίφερε, ο ψυχρός πόλεμος έβαινε προς το τέλος του και η αποφοίτηση μας από το λύκειο συνέπεσε με την πτώση του Τείχους του Βερολίνου. Η συμμετοχή της Ελλάδας στο δυτικό συνασπισμό και στην τότε ΕΟΚ έμοιαζε πιο αυτονόητη από ποτέ. Η οικονομική κατάσταση στο μικροοικονομικό επίπεδο της μέσης ελληνικής οικογένειας ήταν συγκριτικά με άλλες εποχές και το διεθνή περίγυρο ανθηρή. Είμαι βέβαιος ότι είχαμε πολλούς συμφοιτητές αναγκασμένους, αλλά η βιωματικά και στατιστικά επιβεβαιωμένη αίσθησή μου είναι ότι οι περισσότεροι από εμάς μεγαλώσαμε εν μέσω μιας σχετικής οικονομικής άνεσης, όπου ο επιούσιος ήταν

εξασφαλισμένος, οι γονείς είχαν την άνεση του απόλυτου προσανατολισμού στις ανάγκες μας, τα σπίτια μας είχαν λίγο ή πολύ όλες σχεδόν τις αστικές ανέσεις του δυτικού κόσμου, είχαμε ακώλυτη πρόσβαση στην πληροφόρηση (είμαστε η πρώτη γενιά της ιδιωτικής τηλεόρασης κ της χρήσης του Η/Υ) και στη δημόσια και ιδιωτική παιδεία και παραπαιδεία, διασφαλισμένα τα ατομικά δικαιώματα και τις ελευθερίες και, επιπλέον, άνεση χρόνου και μέσων για να αποκτήσουμε λ.χ. γλωσσομάθεια ή να επιδοθούμε στα ταλέντα μας. Είμαστε στην ώριμη εφηβεία ή στην πρώτη νεότητα, ώστε μπορέσαμε να ευαισθητοποιηθούμε από κοσμοϊστορικά γεγονότα της εποχής, όπως το ατύχημα στο Τσερνόμπιλ, την κατάρρευση του ανατολικού συνασπισμού ή τον πόλεμο του Κόλπου το 1991.

Τη χρονιά της εισόδου μας στο Πανεπιστήμιο η χώρα πέρασε μια μεγάλη πολιτική κρίση και πρωτοφανείς στη μεταπολίτευση προκλήσεις με τη δίκη Κοσκωτά και την οικουμενική κυβέρνηση. Αυτά έδωσαν ιδιαίτερη αίγλη και κύρος στη διδασκαλία του συνταγματικού δικαίου, καθώς ό,τι μαθαίναμε το βλέπαμε πρωτοσέλιδο την άλλη μέρα στις εφημερίδες και το ακούγαμε στα δελτία ειδήσεων. Παρά την αναμφισβήτητη κυριαρχία της αριστερής διανόησης και των προταγμάτων και αξιών της στο Πανεπιστήμιο, η γενιά μας ήταν, τολμώ να πω, με κάθε κίνδυνο να παρεξηγηθώ, μάλλον συντηρητικού προσανατολισμού. Δεν θα ξεχάσω τη στιγμή που ο αριστεριστής συνάδελφος μας μπήκε πριν από το μάθημα στο αμφιθέατρο και μάς ανακοίνωσε ότι η αστυνομία είχε κάνει έλεγχο στοιχείων σε φοιτητές σε γνωστά αριστερά στέκια και είχε βιαιοπραγήσει κιόλας σε βάρος ορισμένων και έχω εντυπωθεί την ιερή φρίκη του, όταν όλο το αμφιθέατρο

χωρίς καμία προσunenνόηση, ομοθυμαδόν, με μια φωνή, κραύγασε: «Καλά τους κάνανε»! Αδιανόητα πράγματα μια γενιά -τότε- πριν. Η αστυνομική βία της εποχής έδωσε, βέβαια, και εναύσματα για προβληματισμό ιδίως στο πεδίο του ποινικού δικαίου. Ποιος δεν θυμάται την εικονική δίκη βασισμένη στην υπόθεση του Μιχάλη Καλτεζά που οργανώθηκε από καθηγητές και φοιτητές στο πλαίσιο του μαθήματος του ουσιαστικού ποινικού δικαίου;

Εγώ, όπως και πολλοί άλλοι συμφοιτητές μου, παιδιά της επαρχίας, ήρθαμε στη Θεσσαλονίκη αδαείς για το Πανεπιστήμιο, για την πόλη, για τα φοιτητικά στέκια, τις κομματικές νεολαίες και τις ομορφιές και τις κακοτοπιές που μας περίμεναν. Αφού περάσαμε το αξέχαστο στριμωξίδι της εγγραφής μας (Ποιος δεν θυμάται την απελπισμένη πατρική κραυγή «Βάσω χώσου!») και διήλθαμε μια ιατρική εξέταση του τύπου «παιδιά πάσχετε από τίποτε;», λάβαμε με συγκίνηση εφάμιλλη των οπαδών της πολιτιστικής επανάστασης στην Κίνα το κόκκινο βιβλιαράκι, όχι με τις σκέψεις του Μάο, αλλά με το έμβλημα του Αγίου Δημητρίου, που τότε δεν ξέραμε ότι ήταν ο Άγιος Νέστορας, με τον όνομά μας και σε εμφανές παραθυράκι τον Αριθμό Ειδικού Μητρώου μας. Μας φαινονταν όλα περίεργα στη σχολή με τα μεγάλα αφισοκολλημένα ή συνθηματογραμμένα αμφιθέατρα, το αναρίθμητο πλήθος των φοιτητών (πολλοί περισσότεροι από όσοι εμφανίζονται σήμερα), τους εκπροσώπους των φοιτητικών νεολαιών, από τη ΔΑΠ-ΝΔΦΚ και την ΠΑΣΠ μέχρι την Άλλη Όχθη, τους άγνωστους σε εμάς καθηγητές που τους αντικρίζαμε με δέος και τα δυσπρόσιτα λόγω ωραρίων σπουδαστήρια των Τομέων. Τότε δεν υπήρχε η Τμηματική Βιβλιοθήκη του 3^{ου} ορόφου της Σχολής και τα βιβλία ήταν διασπαρμένα σε τομεακά σπουδαστήρια που ήταν ανοιχτά για εμάς

συνήθως 10.00 π.μ. με 13.00 μ.μ. Για νομικές βάσεις δεδομένων ούτε λόγος να γίνεται, ακούσαμε απλώς ότι υπήρχαν τέτοιες στο μάθημα επιλογής «Ηλεκτρονική Επεξεργασία του Δικαίου» του πρωτοπόρου καθηγητή Νικολάου Ιντζεσίλογλου. Μας εξέπληττε, επίσης, η ονοματολογία των καθηγητών μας. Μερικά επώνυμα απαντώνταν δύο και τρεις φορές και μάλιστα διατομεακά, σημάδι, δεν το ξέραμε τότε, όχι πάντοτε νεποτισμού, αλλά μάλλον πανεπιστημιακής ενδογαμίας.

Δεν θα μιλήσω για όλους τους καθηγητές μας ατομικά και αναδεικνύοντας την εκπαιδευτική, ερευνητική και συγγραφική συνεισφορά τους, όπως θα τους άξιζε. Για αυτό θα χρειαζόταν ολόκληρος τόμος. Θα ανακαλέσω τις δικές μου πενιχρές μνήμες ελπίζοντας να μεταφέρω σωστά τις ενθυμίσεις μου και αυτές να συμπίπτουν με εκείνες των περισσοτέρων από εσάς.

Για λίγο, δεν αξιωθήκαμε να έχουμε καθηγητές, πνευματικά αναστήματα όπως εκείνα ενός Δημητρίου Ευρυγένη ή ενός Κωνσταντίνου Κεραμέως, αλλά πάντως ευτυχήσαμε να ακούσουμε το εναρκτήριο πανηγυρικό μάθημα στο μεγάλο αμφιθέατρο από τα χείλη του Αριστόβουλου Μάνεση και να διδαχθούμε από λαμπρούς καθηγητές.

Όπως προείπα, στο πρώτο εξάμηνο κυριαρχούσε από κάθε άποψη το συνταγματικό δίκαιο. Η τριάδα των Μανιτάκη, Βενιζέλου και Τσούρκα, με την επικουρία της τότε ΕΜΥ, Ιφιγένειας Καμτσιίδου με τη γοητευτική σκηνική παρουσία τους και την -ως επί το πλείστον- ακατάληπτη ευφράδειά τους (στο Βενιζέλο διέβλεπες ήδη από τότε, με όλη τη στραβομάρα σου, την οξύνοια και το πολιτικό χάρισμα)

έκλεβε την παράσταση και γέμιζε ασφυκτικά τα αμφιθέατρα. Μπροστά τους ωχριούσαν η πραότητα, η έμφυτη ευγένεια και το χαμηλό προφίλ του αείμνηστου Παναγιώτη Λαδά, επικουρούμενου από την τότε λέκτορα Θεοφανώ Παπαζήση και τα αρχαιοελληνικά και λατινικά τσιτάτα του αείμνηστου Γεωργίου Νάκου και της Ειρήνης Τσούρκα-Παπαστάθη. Προλάβαμε επίσης για λίγο να διδαχθούμε από σημαντικότετους διεθνολόγους ή ιστορικούς όπως τον τότε επίκουρο καθηγητή Χατζηκωνσταντίνου, πηγή αστείρευτου γέλιου με τις ατάκες του (οικογενειακό χάρισμα γιατί και ο οικονομολόγος αδελφός του που μας δίδασκε στο πρώτο εξαμήνο στοιχεία οικονομικής επιστήμης ήταν ισοδύναμος στο χιούμορ), τον αείμνηστο καθηγητή Θεόδωρο Κουλουμπή, την καθηγήτρια Καλλιόπη Κούφα, τον αείμνηστο Αργύρη Φατούρο, τον αείμνηστο Κωνσταντίνο Σβολόπουλο κ.α., ενώ για λίγο προλάβαμε τον μετέπειτα ευρωβουλευτή αείμνηστο Γεώργιο Παπαστάμκο. Προλάβαμε, επίσης, ζωντανούς και ομότιμους καθηγητές, θρύλους και φιγούρες μιας άλλης εποχής όπως τον αείμνηστο Δημήτριο Κωνσταντόπουλο, με το φιογκάκι του, τον αείμνηστο Κωνσταντίνο Βαβούσκο και τον αείμνηστο Κωνσταντίνο Βουγιούκα με τα αρχαιοπρεπώς γραμμένα εγχειρίδιά τους, αλλά και τον αείμνηστο Ιωάννη Δεληγιάννη με το τρίτομο Ειδικό Ενοχικό Δίκαιο και την ακραιφνή δημοτική του. Του τελευταίου οριακά προλάβαμε τη θυγατέρα, Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου στο μάθημα επιλογής ευρωπαϊκό εργατικό δίκαιο.

Στα μαθήματα επιλογής του πρώτου εξαμήνου κυριαρχούσε το αξέχαστο δίδυμο των -αείμνηστων κυρίως στις καρδιές μας- Παύλου Πετρίδη και Γεωργίου Αναστασιάδη, ενώ κάποιοι από εμάς αξιωθήκαμε να ακούσουμε για τον Max Weber από τον αείμνηστο

Ζήση Παπαδημητρίου ή έννοιες πολιτικής επιστήμης από τον αείμνηστο Γεώργιο Πάσχο, στου οποίου την κατοικία έχω την τιμή και την τύχη να διατηρώ το δικηγορικό γραφείο μου. Από το δεύτερο εξάμηνο άρχισαν να κυριαρχούν τα μαθήματα του Αστικού και του Ποινικού Δικαίου. Στο Αστικό αξιωθήκαμε να έχουμε καθηγητές του διαμετρήματος του Παναγιώτη Κορνηλάκη με τη μοναδική μεταδοτικότητα και δογματική στιβαρότητα, του Μαριάννου Καράση με τη λογιοςύνη του, του Αστερίου Γεωργιάδη, με το τρίτομο Γενικό Ενοχικό Δίκαιο και του προαναφερόμενου Παναγιώτη Λαδά, αμφότεροι με αστείρευτο χιούμορ και έμφυτη ευγένεια, αλλά και των Χρήστου Κούσουλα, Αχιλλέα Κουτσουράδη (από τους λίγους που διοργάνωναν σεμιναριακά μαθήματα και ένα διεθνές σεμινάριο που βαστάει ως σήμερα με το Πανεπιστήμιο αρχικά της Ζυρίχης και στη συνέχεια και του Würzburg), του μελίχιου Δημήτρη Παπαστερίου, επικουρούμενου από την τότε ΕΜΥ, Δέσποινα Κλαβανίδου, της δραστήριας Γιαννούλας Καρύμπαλη-Τσίπτσιου, της Έφης Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, του Γεωργίου Αρχανιωτάκη, της αξιαγάπητης Θεοφανώς Παλαζήση (την οποία συνάντησα και ως ερασμιακός φοιτητής στη Γερμανία σε διαλέξεις της στο Πανεπιστήμιο Αννοβέρου), της Νίκης Ψούνη-Ζορμπά, της Αθηνάς Κοτζάμπαση και στην πορεία του Αθανασίου Πουλιάδη. Αξέχαστος και ο Κωνσταντίνος Μπουραντάς με τα πρωινά μαθήματα 8 π.μ.-10 π.μ. και την δυσαριθμία του στον υπολογισμό των κληρονομικών ποσοστών.

Από την άλλη ο Τομέας του Ποινικού, νομίζω απέπνεε τη συγκριτικά μεγαλύτερη σοβαρότητα και αίσθηση επιστημονικής δουλειάς. Υπό την καθοδήγηση του αείμνηστου καθηγητή Ιωάννη Μανωλεδάκη, γενάρχη μια ολόκληρης σχολής, στελεχώθηκε από άξιους μαθητές

και συνεχιστές του, που καλύπτοντας ο ένας τον άλλον, μάχονταν ως αρχαία φάλαγγα την άγνοια και την αδιαφορία μας και ως σοβαρός αρχαίος χορός μυστών μας γοήτευαν με τα δόγματα του ποινικού δικαίου. Νικόλαος Παρασκευόπουλος, Μαρία Καϊάφα-Γκμπάντι, Έλλη Συμεωνίδου Καστανίδου, Νικόλαος Μπιτζλέκης, Αδάμ Παπαδαμάκης ήταν μερικοί από τους κορυφαίους αυτού του χορού. Αξιωθήκαμε επίσης της σπινθηροβόλας διδασκαλίας του πρόωρα χαμένου Λάμπρου Μαργαρίτη, στην ποινική δικονομία, πλαισιωμένου από το σεμνό, αλλά εμβριθή, Γρηγόριο Καλφάκη αλλά και τον Βασίλειο Ζησιάδη. Ήταν από τους λίγους τομείς που μεριμνούσαν και για την πρακτική εκπαίδευσή μας. Ποιος δεν θυμάται τις επισκέψεις στα δικαστήρια προς παρακολούθηση ποινικών δικών, στο ψυχιατρείο της Σταυρούπολης, στην ΙΘΑΚΗ, στις φυλακές των Διαβατών, αλλά και τα σεμιναριακά μαθήματα και τις εικονικές δίκες που οργανώνονταν. Φυσικά αλησμόνητος παραμένει και ο περίφημος εγκληματολόγος, Στέργιος Αλεξιάδης.

Στη ροή των εξαμήνων ήρθαμε αντιμέτωποι και με την απαιτητική πολιτική δικονομία υπό την σεβάσμια και συνάμα γοητευτική, στην όψη και στο ήθος Πελαγία Γέσιου-Φαλτσή, πλαισιωμένη από τον ακάματο Νικόλαο Νίκα με τον τότε ΕΜΥ, Γεώργιο Διαμαντόπουλο, και τον λαμπρό Αθανάσιο Καϊση, αλλά και τους νεότερους τότε συνεργάτες, τους τότε λέκτορες Λήδα Πίψου, Παρασκευά Αρβανιτάκη, Χαρούλα Απαλαγάκη, Λιόκα Μακρίδου, Ευαγγελία Ποδηματά, Νικολέτα Παϊσίδου, Απόστολο Σοφιαλίδη κ.α. Με τον Αθανάσιο Καϊση με συνδέουν προσωπικοί δεσμοί μαθητείας και ευγνωμοσύνης. Δεν θα αναφερθώ ειδικά για να μην θεωρηθώ μεροληπτικός. Σας παραπέμπω σε άλλη δημόσια τοποθέτησή μου,

μαζί με εκείνες άλλων μαθητών του, στο βιβλίο-αφιέρωμα «Δίκαιο Χωρίς Σύνορα».

Στον τομέα του δημοσίου δικαίου κυριαρχούσαν τότε η στιβαρή και αυστηρή μορφή του μετέπειτα προέδρου του ΔΕΕ Βασιλείου Σκουρή, η ευρυμάθεια στο πεδίο του δημοσίου δικαίου του Αναστασίου Τάχου και η χάρη της Δήμητρας Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, ενώ μόλις προλάβαμε τους τότε λέκτορες του διοικητικού Ευαγγελία Κουτούπα και Ιωάννη Συμεωνίδη, τότε διοικητικό πρωτοδίκη και Κωνσταντίνο Χρυσόγγο του συνταγματικού. Στο φορολογικό προλάβαμε τους Λουκά Θεοχαρόπουλο, Κωνσταντίνο Φινοκαλιώτη και Νικόλαο Μπάρμπα. Αξέχαστη θα μας μείνει και η μορφή του παρέδρου του ΣτΕ, αειμνήστου Εμμανουήλ Δαρζέντα με την γαλλικού τύπου από καθέδρας καθυπαγόρευση σημειώσεων και τις ερωτήσεις στα προφορικά του τύπου «Ποιος και από πού ήταν ο πρώτος πρόεδρος του ΣτΕ».

Επειδή έχω κουράσει, μνημονεύω σταχυολογώντας τη βυζαντινή μορφή του αείμνηστου Χαράλαμπου Παπαστάθη του εκκλησιαστικού, τη στιβαρή μορφή του Ιωάννη Κουκιάδη και τις προσηνέστερες μορφές των Άρη Καζάκου, της Βικτωρίας Δούκα και Άγγελου Στεργίου του Εργατικού και Δικαίου Κοινωνικών Ασφαλίσεων. Λίγοι από εμάς πρόλαβαν να διδαχτούν από τον τότε λέκτορα που προοριζόταν να γίνει ο διεθνούς φήμης καθηγητής Εργατικού Δικαίου, Δημήτριος Ζερδελής. Επίσης, μνημονεύω τους καθηγητές του Τομέα του Διεθνούς Ευάγγελο Βασιλακάκη που χάθηκε τόσο πρόωρα, τον Πέτρο Στάγγο, την πρόωρα χαμένη Γιώτα Κραββαρίτου, την Άννα Γραμματικάκη Αλεξίου, την αείμνηστη Ζωή

Παπασιώπη-Πασιά, την Ευγενία Σαχπεκίδου κ.α., ενώ δεν προλάβσαμε το σημερινό κοσμήτορα Παναγιώτη Γκλαβίνη. Επίσης, από τον Τομέα ΙΦΔ, τον καθηγητή Κωνσταντίνο Σταμάτη της φιλοσοφίας και μεθοδολογίας του δικαίου, μαθήματα που τότε δυστυχώς υποτιμούσαμε, κ.α.

Άφησα τελευταίους τους καθηγητές του τομέα μου, ενός τομέα που κυριαρχείτο από τους πατριάρχες του εμπορικού δικαίου, Κωνσταντίνο Παμπούκη, Αλίκη Κιάντου-Παμπούκη και Λάμπρο Κοτσιρή. Οι πρώτοι ήταν εγκρατείς κάτοχοι του νομικού δόγματος, ο τρίτος λαμπερός, πολυπράγμων και κοσμοπολίτης. Άπαντες άφησαν ανεξίτηλο αποτύπωμα σε όλους μας. Πίσω τους πορευόταν η τότε νεότερη γενιά, ο αείμνηστος Βασίλειος Αντωνόπουλος, η σύζυγός του Κορδή-Αντωνοπούλου, η Ράνια Χατζηνικολάου-Αγγελίδου, η Ελένη Γκολογκίνα-Οικονόμου, η Ανθούλα Παπαδοπούλου, η Έφη Τζίβα, ο για πολλούς λόγους αξεχαστος Βασίλειος Κιάντος και οι τότε λέκτορες Νικόλαος Τέλλης και Σπυρίδων Ψυχομάνης.

Ιδιαίτερη αναφορά που δεν μπορεί να είναι ονομαστική πρέπει να γίνει και σε όλους τους βοηθούς των τομέων που είχαν ικανό μερίδιο στο διδακτικό έργο της σχολής.

Σε πολλούς από αυτούς τους καθηγητές, όσον αφορά εμένα στη Γέσιου Φαλτσή και στον Αθανάσιο Καϊση, που ανιδιοτελώς προσέφερε μαθήματα γερμανικής νομικής ορολογίας (ανάλογα μαθήματα σε άλλες γλώσσες προσέφεραν και άλλοι καθηγητές μας), οφείλει πολλά και το πρόγραμμα ανταλλαγών ΕΡΑΣΜΟΣ, από το οποίο ουκ ολίγοι από εμάς επωφεληθήκαμε.

Δεν πρόκειται για προσκλητήριο ζώντων και τεθνεώτων. Είναι ένα θυμητάρι που παρέχει την ευκαιρία στον καθένα από εμάς να ανακαλέσουμε τις ιδιωτικές αναμνήσεις μας από τους δασκάλους μας ως ανεπανάληπτων προσωπικοτήτων και να εντυφλήσουμε περισσότερο στο πνευματικό αποτύπωμά τους μέσα μας.

Όλοι μας έχουμε έντονες αναμνήσεις από τους προαναφερόμενους, άλλοι καλύτερες, άλλοι χειρότερες. Θα συμφωνήσουμε πάντως όλοι ότι οι καθηγητές μας στο Πανεπιστήμιο δεν μας δίδαξαν μόνο νομικά. Μας δίδαξαν, σχεδόν στην ολότητά τους, ήθος και αξιοπρέπεια και συνέβαλαν τα μέγιστα στην επιβεβαίωση της αρχικής αποστροφής μου: Είμαστε τυχερή γενιά. Τους ευγνωμονούμε!

Θεσσαλονίκη, 30-09-2023

Ρήγας Γ. Γιοβαννόπουλος

Αναπλ. Καθηγητής Νομικής